

Magdalena Danielewiczowa

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1371-1867>

e-mail: m.m.danielewicz@uw.edu.pl

Wyrażenia przyimkowe jako modne wykładniki relatywizacji

Prepositional phrases as fashionable exponents of relativization

Abstrakt

W artykule wykorzystane zostały narzędzia i metody semantyki strukturalistycznej. Dotyczy on modnych, choć nierzadko budzących wątpliwości poprawnościowe zastosowań wyrażen przyimkowych w rodzaju: *na gruncie*, *w obszarze*, *na odcinku*, *w optyce*, *w trybie* czy *w temacie*. Wyrażenia te mają liczne akceptowalne i nieakceptowalne potwierdzenia w korpusach współczesnej polszczyzny. Autorka stara się udzielić odpowiedzi na pytanie o to, dlaczego frazy wskazanego typu są tak chętnie używane, jakie miejsce zajmują w języku i jaką funkcję mają do spełnienia w strukturze informacyjnej wypowiedzi. Od szczegółowych obserwacji empirycznych, opartych na przykładach zaczerpniętych z Narodowego Korpusu Języka Polskiego i zasobów internetowych, przechodzi się w opracowaniu do uogólnień teoretycznych związanych przede wszystkim ze sprawą usytuowania badanych fraz przyimkowych w strukturze tematyczno-rematycznej wypowiedzi. Służą one relatywizacji, a ściślej biorąc, wskazaniu, w jakim aspekcie charakteryzowany jest temat danego zdania. Przynależą więc do kategorii wyrażen, które są w języku konieczne. Te, które się zleksykalizowały, powinny znaleźć należne im miejsce w słownikach języka polskiego.

Słowa kluczowe: semantyka, struktura informacyjna wypowiedzi, relatywizacja, frazy przyimkowe, jednostki leksykalne

Abstract

The article uses tools and methods of structuralist semantics. It discusses applications of prepositional phrases such as: *na gruncie* [on the ground of], *w obszarze* [in the area of], *na odcinku* [on the stretch of], *w optyce* [in the optics of], *w trybie* [in the mode of], or *w temacie* [in the topic of]. They are fashionable, yet often questionable in terms of their correctness. In the corpora of contemporary Polish there are numerous acceptable and unacceptable confirmations of these phrases. The author attempts to determine why they are so eagerly used, what place they occupy in language, and what function they fulfil in the information structure of utterances. Starting from detailed empirical observations based on examples in the National Corpus of the Polish Language and

internet resources, she proceeds to propose theoretical generalizations related primarily to the issue of the location of the analysed prepositional phrases within the theme-rheme structure of utterances. These phrases serve to relativize, or more precisely, to indicate in what aspect the subject of a given sentence is characterized. Therefore, they belong to the category of expressions obligatory in language. The ones that are lexicalized should be given their rightful place in Polish dictionaries.

Keywords: semantics, information structure of an utterance, relativization, prepositional phrases, lexical units

Artykuł poświęcony jest frazom przyimkowym zaangażowanym w sygnalizowanie relatywizacji, takim np. jak: *na gruncie, w obszarze, w temacie, w optyce, w perspektywie* lub *w dziedzinie* czy *w sferze*, które zostały wyróżnione w poniższym przykładzie zaczerpniętym z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP):

- (1) W **dziedzinie** czytania czy osłuchania w muzyce klasycznej, **w sferze** kindersztuby i czystego kołnierzyka Romek miał znaczące braki.

Jakkolwiek wyrażenia tego rodzaju są we współczesnej polszczyźnie liczne, zróżnicowane i nader chętnie używane, a ich zasoby stale się powiększają o nowe struktury, nie były one przedmiotem całościowej, wyczerpującej analizy. Tylko pojedyncze doczekały się wzmianek, głównie o charakterze poprawnościowym. O paru takich głosach będzie mowa w 2 punkcie rozważań. Wybranych frazom przyimkowym w funkcji relatywizującej poświęciłam uwagę we wcześniejszych pracach (por. Danielewiczowa 2021, 2021a, 2025; zob. też Jadacka 2004). Podobnie jak inne kategorie wyrażań przyimkowych frazy te zasługują na odrębne monograficzne opracowanie, które być może zostanie kiedyś zrealizowane.

Celem obecnego artykułu jest zwrócenie uwagi zarówno na problemy tekstowe, w tym również normatywne, związane z użyciem fraz egzemplifikowanych w przykładzie (1), jak i na podstawowe kwestie teoretyczne. Chodzi tu o generalne odniesienie się do całej kategorii tego typu wyrażań i zajęcie stanowiska w sprawie ich funkcji, językowego statusu, miejsca, jakie zajmują w strukturze informacyjnej wypowiedzi, oraz stanu ich odzwierciedlenia w słownikach języka polskiego.

Układ artykułu jest następujący: w punkcie 1 zostanie doprecyzowany przedmiot badawczy poprzez rozszerzenie listy przykładów, w których zostały użyte interesujące nas tu struktury, a także na mocy odróżnienia tychże od konstrukcji podobnych, z którymi mogłyby być one nieopatrznie utożsamione. Sekcja 2 będzie poświęcona sprawie zgodności pewnych zastosowań badanych fraz z normą języka polskiego. Po przedstawieniu bogatego materiału językowego przejdziemy następnie do konstatacji o charakterze

teoretycznym. W części 3 sformułowana zostanie główna teza artykułu przypisująca badanym wyrażeniom status leksykalnych relatywizatorów, a ściślej biorąc, wykładników aspektu tematycznego – istotnego elementu struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzi. Pozwoli to zrozumieć, dlaczego analizowane wyrażenia mają tak wysoką frekwencję, co z kolei skutkuje tym, że z normatywnego punktu widzenia niektóre ich zastosowania budzą poważne wątpliwości. W tej partii opracowania analizowane jednostki zostaną też w sposób ogólny scharakteryzowane i usytuowane w obrębie innych wykładników aspektu tematycznego. Ostatni, 4 punkt artykułu poświęcony będzie sprawie opisu wybranych jednostek z omawianej kategorii w podstawowych słownikach języka polskiego.

1. Wyrażenia przyimkowe w funkcji relatywizatorów a konstrukcje podobne

W zdaniu (1) mogliśmy obserwować użycie relatywizujących wyrażeń *w dziedzinie i w sferze*. Służą one doprecyzowaniu, w jakim aspekcie powinny być rozważane niedostatki osoby, o której mowa. Fraz przyimkowych, które pełnią podobne funkcje, jest zdecydowanie więcej. Poniższe przykłady pochodzące z NKJP i zasobów internetowych pokazują wystąpienia niektórych z tego rodzaju wyrażeń.

- (2) *Menedżer w obszarze gospodarki lekami: Poznasz nowoczesne sposoby zarządzania w obszarze gospodarki lekami oraz metody oceny innowacyjnych leków.*
- (3) *Wiara w cuda ozdrowienia właśnie na gruncie wiary jest czymś absurdalnym.*
- (4) *W horyzoncie problemowym antropologii romantyzmu kwestie te związane były z uniwersalną problematyką filozofii egzystencji.*
- (5) *Ustawienie sprawy w optyce „co autor mógłby zrobić, by lepiej oszukać czytelnika?” nie jest tu chyba zbyt fortunate.*
- (6) *Przedemną stoi Marjory. Nie dostrzega mnie, ponieważ działa teraz w trybie zakupów spożywczych.*
- (7) *W zakresie kształcenia prowadzono kursy języków obcych: francuskiego, angielskiego, niemieckiego na dwóch poziomach.*
- (8) *No dobrze, zapytacie, lecz w takim razie dlaczego w ogóle się znalazła na odcinku oświaty, i to aż tak wysoko, na kierowniczej pozycji.*
- (9) *W temacie pieniędzy, to są to kalkulacje, bo jak wiadomo, to nic nie wiadomo o dokładnej sumie obrotów spółki K.K. z o.o.*

Warto zatrzymać się przez chwilę przy przykładzie (9). Starsze pokolenia Polaków pamiętają, że jeszcze nie tak dawno Wojciech Młynarski z ciepłą ironią dystansował się, przede wszystkim pod względem poprawnościowym, do wyznania bohatera jednej ze swoich piosenek: *Nie mam jasności w temacie Marioli*. Obecnie podobnych wystąpień wyrażenia *w temacie* są korpusach języka polskiego setki, jeśli nie tysiące.

Aby uporządkować pole badań, należy odróżnić interesujące nas tu relatywizatory od odpowiadających im fraz przyimkowych, które mają podobną płaszczyznę wyrażenia, ale zupełnie inne znaczenia. Porównajmy pod tym względem w parach następujące przykłady:

- (10) *Znamiennym rysem heroizmu „z tego świata” jest to, że wylania się on **w obszarze** [...] horyzontu zdrady. Vs Jaką prędkość można rozwinąć **w obszarze** zabudowanym?*
- (11) ***W temacie** piłki nożnej jestem bezbronny jak dziecko. Vs **W temacie** wiadomości prosimy wpisać swoje imię i nazwisko.*
- (12) ***W planie** konstytucyjno-ustrojowym jego myśl polityczna ewoluowała. Vs **W planie** miasta nic się właściwie od 50 lat nie zmieniło.*
- (13) *Czym zatem jest wolność **na gruncie** etyki rosyjskiego filozofa? Vs Nie radzę stawiać domu **na gruncie** obłożonym długiem hipotecznym.*
- (14) ***W sferze** deficytu nic się nie zmienia. Vs Zdawało mu się, że przebywa **w sferze** pozaziemskiej.*
- (15) *I ta zmiana **na płaszczyźnie** obyczajowej potwornie rzuca się w oczy. Vs Cienie kładły się **na płaszczyźnie** wody.*
- (16) ***W zakresie** spraw praktycznych pewne wartości nie grają dla nas żadnej roli. Vs Jakie obiekty mieszczą się **w zakresie**, tj. denotacji tej nazwy.*
- (17) *Ponadto prezydent posiada pełnię władzy między innymi w wydawaniu poleceń podległym mu osobom **na odcinku** władzy wykonawczej. Vs Niedawny remont linii kolejowej **na odcinku** Katowice – Rybnik pozwalał mieć nadzieję na zwiększenie liczby połączeń kolejowych.*

Łatwo zauważyć, że w drugim zdaniu każdej z przywołanych wyżej par mamy do czynienia z doraźnym połączeniem przyimka *w* lub *na* z rzeczownikiem odsyłającym do pewnego ściśle określonego obiektu albo klasy obiektów w otaczającej nas rzeczywistości, a więc – odpowiednio – do obszaru zabudowanego, tematu wiadomości mailowej, planu pewnego miasta, gruntu obłożonego hipoteką, płaszczyzny wody, zakresu danej nazwy czy odcinka kolejowego Katowice – Rybnik. Są to konstrukcje składniowe mające konkretne, przedmiotowe odniesienia.

Zupełnie inaczej sprawy przedstawiają się z wyrażeniami stanowiącymi właściwy przedmiot tego artykułu, a reprezentowanymi w pierwszym zdaniu każdego z przykładów (10)–(17). Odsyłają one do abstrakcyjnych stanów rzeczy, których charakter zostanie omówiony w dalszej części artykułu. W tym miejscu sformułujmy pytanie badawcze o to, jaki jest status interesujących nas wyrażen: czy są to wtórne, metaforyczne lub metonimiczne użycia fraz przyimkowych skomentowanych w poprzednim akapicie, a zatem zjawiska o charakterze czysto tekstowym, czy też elementy zleksykalizowane, a więc należące do kodu, lub co najmniej podlegające procesowi leksykalizacji, to znaczy pretendujące do tego, by stać się pełnoprawnymi jednostkami języka? Istotne argumenty przemawiają za tym, że są to nowe

elementy leksykonu współczesnej polszczyzny. Chodzi tu przede wszystkim o rzucającą się w oczy częstotliwość ich zastosowań, w niektórych wypadkach przewyższającą znacznie użycia analogicznych fraz konstruowanych doraźnie. Za zgłoszoną tezę przemawia również to, że zakres łączliwości tych nowych jednostek stale się poszerza, co prowadzi z kolei do licznych usterek lub wręcz błędów językowych. Ponadto trzeba wziąć pod uwagę fakty diachroniczne, związane z rozwojem znaczeń wyrażen przyimkowych obsługujących różne pola semantyczne, które często podlegały ujęzycznieniu w swych wtórnych znaczeniach. Dotyczy to zresztą nie tylko polszczyzny¹.

2. Relatywizujące wyrażenia przyimkowe w świetle normy języka polskiego

W tej sekcji artykułu zostanie rozwinięta kwestia rozszerzania zakresu łączliwości analizowanych wyrażen, co często prowadzi do wyraźnego naruszenia obowiązującej normy polszczyzny lub do realizacji wypowiedzi co najmniej wątpliwych. Liczba problematycznych bądź jawnie błędnych kontekstów z użyciem analizowanych wyrażen w korpusach języka polskiego i w zasobach internetowych zwraca uwagę. W sprawie niektórych natrętnych, a budzących opór zastosowań analizowanych wyrażen zabierali wcześniej głos normatywiści. W tym miejscu przywołam wypowiedzi zamieszczone na stronach internetowych poradni językowych, a dotyczące wyrażenia *w temacie*. Ich autorami są Agata Hącia i Mirosław Bańko – językoznawcy z Uniwersytetu Warszawskiego.

[...] wyrażenie *na temat* jest poprawne np. w takich zdaniach: *Co mają Państwo do powiedzenia na temat inflacji?*, *Rozmawiamy na temat reform rządowych*. Z kolei wyrażenie *w temacie* jest poprawnie użyte w przykładach: *ktoś zorientowany w temacie*; *w temacie lekcji jest błąd*; jest natomiast krytykowane w zdaniach typu: *W temacie reformy oświaty nic nie mogę zrobić*; *W temacie twojego długu mam pytanie: kiedy go oddasz?*; *W tym temacie mamy dobre wyniki*; *W tym temacie nic nowego* (odpowiedniki zalecane przez wydawnictwa normatywne to: *w sprawie reformy oświaty...*; *jeśli chodzi o reformę oświaty...*; *co do twojego długu...*; *w tej dziedzinie...*; *w tej sprawie nic nowego*).

Agata Hącia, <<https://poradniajezykowa.uw.edu.pl/porady/na-temat-w-temacie/>>, dostęp: 13.06.25

Zajrzałem na strony WWW, aby sprawdzić, czy internauci mają świadomość, że *w tym temacie* to konstrukcja naganna. Nie znalazłem na to ani dowodów wprost, ani nie wprost, takich jak ujmowanie tego zwrotu w cudzysłów. Znalazłem za to niecenzu-

¹ Na temat procesów leksykalizacji konstrukcji przyimkowych zob. np. Kosek (2001), Kleszczowa (2005), Krawczyńska (2012: 239–240), Bałabaniak, Mitrenga (2015: 64–76).

ralną rymowaną, w której z *temacie* rymuje się *znacie*, i wydaje mi się ona jedynym przykładem, w którym zwrot ten można uznać za uzasadniony.

Zaskakująco dużo przykładów na *w tym temacie* ma Narodowy Korpus Języka Polskiego, nie tylko w tekstach internetowych, ale także w prasie i w książkach. Może jestem uprzedzony, ale mimo to tytułowy zwrot wydaje mi się przykładem niedobrej polszczyzny.

Mirosław Bańko, <<https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/w-tym-temacie;15018.html>>, dostęp: 13.06.25

Wątpliwości poprawnościowe dotyczą nie tylko zastosowań wyrażenia *w temacie*, o czym dobitnie świadczą poniższe przykłady. Wszystkie one pochodzą z NKJP, przy czym warto odnotować, że w metadanych żadnego z nich nie znajdziemy uwag odnoszących się do sprawy zgodności z normą polszczyzny².

- (18) **W zakresie szeregowych* dywizja przekroczyła potrzeby ukompletowania o 19% [...].
- (19) **W zakresie mundurów* pierwsze transporty dla dywizji zawierały stare umundurowanie francuskie z okresu I wojny światowej [...].
- (20) **W zakresie dotyczącym ustalonych zasad* funkcjonowania związku stron w jego aspekcie majątkowym [...] nie zostały sformułowane konkretne zarzuty.
- (21) **?Facet* wyśmieniecie postuluje się językiem japońskim, chociaż od czasu do czasu zdarzają mu się przeurocze wpadki **na gruncie wymowy**.
- (22) **W obszarze tego mojego problemu* wyrzekam się, Panie Boże, mojej wolnej woli.
- (23) **Owe przepisy* mają przyznać wspomnianej jednostce zdolność prawną nie w określonej sferze jej działalności, czy **w obszarze określonej gałęzi prawa**, lecz w ogóle.
- (24) **Domagam się*, byście przedstawili prawdę **w temacie postawionego pytania**.
- (25) **Są obszerne wypowiedzi Adama* **w temacie o dostępie do broni**.
- (26) **Pod kątem technologii* jesteśmy wśród liderów.
- (27) **Ale ona była sporo młodszą, więc dla was*, **w świetle dorosłych koleżanek**, była gówniarą.
- (28) ** Z punktu widzenia wątroby* pacjent nie może być jeszcze wypuszczony do domu.
- (29) **Mieszkanie nie zostało przyjęte przez inspektora odbioru* **z punktu widzenia toksycznych farb**.
- (30) **?W perspektywie lojalności klientów* funkcja ta jest bardzo ważna, gdyż pozwala klientowi wykreować swoją osobowość.

Są w tych przykładach połączenia wręcz karykaturalne, by przywołać choćby *w zakresie szeregowych*, *w zakresie dotyczącym zasad*, *w świetle dorosłych koleżanek* czy *z punktu widzenia wątroby*. Jest też ciekawa anomalia składniowa: *w temacie o dostępie do broni*. Błędy związane z użyciem analizowanych wyrażen pojawiają się często jako skutek dążenia do skrótu, np. zamiast: *w świetle tego, co na temat jej wieku sądziły dorosłe*

² Część z tych przykładów pokazywałam wcześniej, w artykule z 2021 r.

koleżanki mamy: w świetle dorosłych koleżanek. Wiele usterek wynika też z utożsamienia jednostek, które nie są bynajmniej synonimiczne. Tak więc w przykładzie (26) użyto wyrażenia *pod kątem* zamiast oczekiwanego *w dziedzinie*, a w (29) – *z punktu widzenia*, zamiast: *ze względu na*. Trzeba też pamiętać, że wiele z omawianych struktur jest silnie nacechowanych oficjalnością. Ich wprowadzenie do zdań pragmatycznie neutralnych lub zgoła potocznych skutkuje brakiem stylistycznej harmonii, co można obserwować m.in. w przykładzie (21).

3. Relatywizujące wyrażenia przyimkowe jako wykładniki aspektu tematycznego

Po przywołaniu bogatego materiału empirycznego pora przejść do uogólnień teoretycznych i sformułowania głównej tezy tego opracowania. Jest ona następująca: analizowane wyrażenia należą do semantycznej kategorii środków językowych pełniących niezbywalne funkcje, a zatem koniecznych w języku. Dlatego stale ich przybywa, dlatego też mają wysoką frekwencję, a nawet zaczynają występować w kontekstach, w których nie powinny występować. Ich nadreprezentacja w wypowiedziach, należących przede wszystkim do oficjalnych odmian polszczyzny, sprawia, że często bywają ze sobą utożsamiane i mieszane, choć tworzą klarowny, dobrze zorganizowany system znaczeń. Ta kategoria wyrażań to wykładniki aspektu tematycznego zaangażowane w procesy językowej relatywizacji.

Terminem **aspekt tematyczny** jako pierwsza posłużyła się w opisie spójników Jadwiga Wajszczuk (1997), odsyłając go do ważnego elementu treści, a ściślej rzecz ujmując, do struktury tematyczno-rematycznej badanej przez nią klasy wyrażań. Zaprojektowana przez autorkę kategoria pojęciowa ma jednak charakter zdecydowanie ogólniejszy i bardziej podstawowy. Wszystkie dane językowe wskazują na to, że stanowi wręcz istotne narzędzie semantycznej analizy dowolnego wypowiedzenia³.

Skoro aspekt tematyczny jest komponentem **struktury tematyczno-rematycznej (STR)** zdania użytego, trzeba najpierw to właśnie pojęcie przybliżyć, tym bardziej że bywa ono w różnych podejściach metodologicznych różnie rozumiane⁴. Zgodnie z ujęciem prezentowanym w tym artykule,

³ Rozwinięcie tego teoretycznego problemu znajdzie Czytelnik w monografii Danielewiczowa (2021).

⁴ W literaturze dotyczącej struktury informacyjnej wypowiedzi używane są różne terminy, które mają niejednakowe zakresy odniesienia, np.: *aktualne rozczłonkowanie zdania*, *topic – comment structure*, *given – new structure* i inne.

a inspirowanym głównie pracami Andrzeja Bogusławskiego (zwl. 1977, 1999) STR to semantyczny szkielet wypowiedzenia, hierarchiczny układ podstawowych składników jego treści. Układ ten tworzą zasadniczo trzy główne elementy: a) temat nadrzędny [T] i tematy pośrednie [$T_1, T_2, \dots, T_n$], jeśli dane wypowiedzenie jest znaczeniowo bardziej rozbudowane, b) *dictum* lub, odpowiednio, *dicta* tematyczne [DT] i c) remat [R].

Nadrzędny temat [T] to należący do rzeczywistości obiekt, o którym w danym zdaniu jest coś powiedziane. Obiekt ten może mieć charakter pozajęzykowy lub językowy, ponieważ – jak wiadomo – wypowiedzi dotyczą niekiedy również formalnych lub pojęciowych cech wyrażen. Tak więc w zdaniu *Ten długopis pisze słabo* tematem [T] jest przedmiot fizyczny, natomiast w wypowiedzeniu „*Długopis*” składa się z trzech sylab – inny rodzaj materii, a mianowicie płaszczyzna wyrażenia rzeczownika *długopis*. Językowy charakter ma również temat zdania *Długopis jest narzędziem do pisania*, ponieważ zdanie to odsyła do pojęcia długopisu i w przybliżeniu znaczy tyle, ile: ‘pojęcie długopisu jest takie, że jeśli ktoś wie, że coś jest długopisem, to wie, że to coś służy do pisania’. Do wprowadzania tematu wyspecjalizowane są **wyrażenia indeksalne [WI]**, a w szczególności nazwy własne, zaimki wskazujące, osobowe i inne czy rodzajniki, w językach, w których ta kategoria słów występuje.

Termin ***dictum* tematyczne [DT]** odsyła do tego, co jest powiedziane o [T], ale pozostaje w aktualnym zastosowaniu poza zasięgiem negacji. Wszystkie komponenty, które w danym wypowiedzeniu nie podlegają przeczeniu, są stematyzowane. Od rematu oddziela je **antykadencja tematyzująca**, tzn. jednostka suprasegmentalna [$\mathcal{U}$] mająca znaczenie: ‘nie mówię o czymś innym niż o T’.

Główną częścią każdego wypowiedzenia jest **remat [R]**, czyli to, co orzeczone o temacie i co aktualnie podlega przeczeniu. Nośnikiem rematu, który ma charakter pojęciowy, jest **wyrażenie rematyczne [WR]**.

Zastosujmy przywołane wyżej kategorie do zdania: *Ta [WI] ściana [DT] $\mathcal{U}$ jest BIAŁa [WR]*. Jego nadrzędnym tematem [T] jest pewien fizyczny obiekt, do którego odsyła indeks *ta*. Obiektowi, o którym mowa, przypisana została zawczasu (jako [DT]) cecha bycia ścianą, niepodlegająca w tym układzie przeczeniu. W zasięgu negacji znajduje się inna własność, orzeczona za pomocą wyrażenia *biała* [WR], na które pada akcent zdaniowy, co sygnalizują majuskułą w zapisie sylaby pod przyciskiem. Własność ta to remat [R] wypowiedzenia, który może być zaprzeczony, np.: *Ta ściana nie jest biała / jest nie biała, lecz kremowa*. Komponenty tematyczne oddziela od rematu antykadencyjna pauza, w analizowanym przykładzie oznaczona za pomocą symbolu $\mathcal{U}$.

Zauważmy następnie, że każdy obiekt ma bardzo wiele różnych własności. Globalne orzeczenie o nim ich wszystkich jest logicznie niewykonalne. Muszą być one ujmowane z określonych punktów widzenia. Tu właśnie mają swe niezbywalne miejsce sygnały **aspektu tematycznego [AP]**, czyli informacji o tym, pod jakim kątem będzie charakteryzowany temat wypowiedzi [T]. Na przykład w rozważanym wyżej zdaniu ściana, o której mowa, opisywana jest ze względu na jej barwę. Wskazuje na to kategoria pojęciowa, do której należy m.in. predykat *biały*. Aspekt tematyczny nie znajduje więc w rozważanym wypadku na powierzchni wyspecjalizowanego markera. Z inną sytuacją mamy do czynienia w poniższych przykładach. Wyrażenia, które zostały w nich wyróżnione, są powierzchniowymi wykładnikami aspektu tematycznego.

- (31) *Piotr Nowak **jako dyrektor** wywiązuje się ze swoich obowiązków, a **jako ojciec** – zupełnie się z nich nie wywiązuje.*
- (32) *Jan **z jednej strony** jest chętny do pomocy, **z drugiej** jednak – niekompetentny.*
- (33) ***Z ekonomicznego punktu widzenia** Polska ma się nieźle, **z prawnego** – jest fatalnie.*
- (34) *Tekst **pod względem formy** wydaje się nienaganny.*
- (35) ***Teoretycznie** masz rację.*
- (36) ***Wzrostem** Janek i Piotruś są do siebie podobni.*
- (37) ***Z postawy** profesor przypomina pewnego znanego aktora.*

Zdania (31)–(33) nie są wewnętrznie sprzeczne. Na straży tej niesprzeczności stoi właśnie eksplicytnie wskazanie aspektu tematycznego. Wycofanie jego powierzchniowych wykładników nieuchronnie prowadziłoby do sprzeczności, jak ma to miejsce w wypowiedzeniu (38). Na tego rodzaju kwestie zwracał uwagę Konrad Werner w serii artykułów z filozofii języka (2010, 2014, 2019):

- (38) **Piotr Nowak wywiązuje się ze swoich obowiązków i zupełnie się z nich nie wywiązuje.*

Wykładniki aspektu tematycznego przynależą do różnych podsystemów języka. Mogą mieć charakter leksykalny, jak jednostki wyróżnione w przykładach (31)–(34), a więc *jako*, *z jednej strony...*, *z drugiej strony...*, *z punktu widzenia* _, *pod względem* _, lub gramatyczny, jak słowa *teoretycznie* ze zdania (35) czy *ekonomicznie* we frazie *sytuacja ekonomicznie pomyślna*, które reprezentują klasę przysłówków tematyzujących⁵, albo też *wzrostem* (36), będące przykładem narzędnika względu, wzmiankowanego już

⁵ Na ten temat zob. więcej: Grzegorzczkova (1975: 99–102), Béličova-Křížková (1980), Danielewiczowa (2021: 211–217, 2021a).

w gramatykach starożytnych⁶. Na marginesie warto też zauważyć, że w grupie wykładników aspektu są również jednostki operacyjne w sensie nadanym temu terminowi przez A. Bogusławskiego (1978), pośredniczące między słownikiem a gramatyką. Rezultatem takiej operacji jest np. wyrażenie *z postawy*, zrealizowane w wypowiedzeniu (37), *z charakteru* – we frazie *z charakteru był samotnikiem czy w barwach* w cytacie z *Kwiatów polskich* Tuwima: *<bukiety> w barwach podobne do ottarza*⁷.

Niezależnie od tego, jakie miejsce zajmują poszczególne wykładniki aspektu tematycznego w kodzie współczesnej polszczyzny, wszystkie one mają pewne wspólne cechy. Nie przyjmują na siebie akcentu zdaniowego, a zatem są inherentnie tematyczne (Bogusławski 1999). W związku z tym pozostają poza zasięgiem negacji. Ze względu na swą szczególną funkcję nie poddają się prostej kwalifikacji do klas części mowy wyróżnianych w literaturze. Przykładem niech będą tu nieporozumienia związane z opisem *jako* w kategoriach przyminka bądź spójnika (por. Rogowska 1981; Karolczuk 2000). Oba te rozwiązania są nie do przyjęcia⁸. *Jako* i inne wykładniki aspektu tematycznego operują bowiem na poziomie informacyjnej organizacji wypowiedzi, a nie na poziomie zależności morfologicznych⁹.

Wróćmy do wyrażen przyimkowych analizowanych w tym artykule. Są to, przynajmniej w znacznej ich części, **leksykalne wykładniki** aspektu tematycznego. Każdy z nich mógłby się stać przedmiotem odrębnej analizy semantycznej, co wymagałoby jednak odrębnego wysiłku badawczego. W tym miejscu można jedynie zwrócić uwagę na wewnętrzną organizację podsystemu, do którego należą.

Są więc wśród nich takie, które odsyłają do relacji przestrzennych, np.: *z jednej strony ...*, *z drugiej strony ...*, *w/na płaszczyźnie*, *w sferze*, *w horyzoncie*, *w planie*, *w obszarze*, *na gruncie*. Inną grupę stanowią te, które kognitywnie wiążą się z doświadczeniami wzrokowymi: *w świetle*, *w optyce*, *w perspektywie*, *z punktu widzenia*, *z pozycji*, *pod kątem*. Można też wskazać takie, które wychodzą od skojarzeń językowych, np.: *w kategoriach*, *w terminach*, *w temacie*, czy ogólniej – logicznych: *w zakresie*, *w dziedzinie*, *w domenie*. Jeszcze inne koncentrują uwagę na funkcji, jaką pełnią,

⁶ Piękne przykłady narzędnika względu znajdujemy w Norwidowym nekrologu: *Rodem warszawianin, sercem Polak, a talentem świata obywatel* – Fryderyk Chopin zeszedł z tego świata (por. Danielewiczowa 2021a).

⁷ Wykładniki aspektu tematycznego trzeba odróżnić od ogólniejszych znaczeniowo tematyzatorów w rodzaju *jeśli chodzi o*, *co do*, którym najwięcej uwagi poświęcono w opracowaniach: Grochowski (1985), Sulich (2009).

⁸ Pisałam o tym obszernie w: Danielewiczowa (2021: 77–85).

⁹ Na temat znaczenia *jako* zob.: Hentschel (2006), Danielewiczowa (2021: 125–135).

charakteryzowane obiekty, np.: *w charakterze, w roli, w trybie* czy właśnie *w funkcji*. Nie należy też zapominać o znaczeniowo najogólniejszych *pod względem, ze względu na* lub *w aspekcie*.

4. Przyimkowe wykładniki aspektu tematycznego w opisach leksykograficznych

W ostatniej części artykułu zajmę się sprawą odzwierciedlenia interesujących nas wyrażen w opisach leksykograficznych. Nie chodzi tu, rzecz jasna, o wyczerpanie problemu, lecz zaledwie o jego wysondowanie. Dlatego też pod uwagę będzie wzięta obecność wybranych jednostek z omawianego zakresu jedynie w trzech słownikach: SJPDor, ISJP i WSJP.

Okazuje się, że tylko niektóre spośród przyimkowych wykładników aspektu tematycznego zostały zarejestrowane, często z wątpliwymi definicjami, we wskazanych leksykonach. Świadczy to o tym, że wyrażenia te są wciąż postrzegane jako nowe i/lub mają w języku nieustabilizowany status, przynajmniej dla leksykografów.

Tak więc zgodnie z wykładnią WSJP za pomocą frazy *w charakterze*, która ma jakoby należeć do znaczeniowej kategorii wykładników porównania, „nadawca nazywa funkcję, jaką ktoś pełni w określonej sytuacji”¹⁰. Podobne omówienie można znaleźć w ISJP (I: 160), w którym czytamy: „jeśli ktoś pracuje, przebywa, występuje gdzieś itp. w charakterze kogoś, np. robotnika, wizytatora lub świadka, to pełni funkcję właściwą tej osobie”. Wystarczy jednakże zestawzić zdania w przykładzie (39), by przekonać się, że jednostki *w charakterze* i *w funkcji*, zrównane znaczeniowo w przywołanych definicjach, nie są bynajmniej synonimiczne:

(39) *Przyszedłem do urzędu w charakterze petenta. Vs Przyszedłem do urzędu w funkcji petenta.*

Jeśli ktoś występuje w charakterze kogoś, to w danej sytuacji faktycznie jest kimś. Temu, kto przychodzi do urzędu w charakterze petenta, nie można więc odmówić statusu rzeczywistego petenta. Jeśli natomiast występuje się w jakiejś funkcji, to można być jedynie przebiezańcem, np. podszywać się w jakimś celu pod petenta.

Na marginesie warto zaznaczyć, że wyrażenie *w funkcji* nie zostało zarejestrowane ani w SJPDor, ani też w ISJP czy WSJP. To samo dotyczy frazy *w roli*. Jest to, jak można sądzić, decyzja słuszna. Trzeba bowiem wziąć pod uwagę, że nie wszystkie wyrażenia z kategorii omawianej w tym artykule

¹⁰ Chociaż trudno dopatrzeć się w tym wysłowieniu jakiegokolwiek porównania.

muszą mieć status niezależnych jednostek języka. Doraźnym połączeniem przyimka *w* i odpowiedniego rzeczownika jest również *w horyzoncie*. Świadczy o tym m.in. fakt, że w tym wypadku, podobnie jak w wypadku *w funkcji* czy *w roli*, nie sposób znaleźć konteksty wskazujące na dwuznaczność, jaką prezentują przykłady (10)–(17) z punktu 2. Nic więc dziwnego, że wyrażenia komentowane w tym akapicie nie zostały zarejestrowane w słownikach języka polskiego.

Ustabilizowanej językowo frazy *z punktu widzenia* brak w SJPDor, zarejestrowana została natomiast w ISJP i WSJP. ISJP idzie nawet dalej i mnoży byty ponad potrzebę, wyróżniając *z punktu widzenia* [kogoś] i *z punktu widzenia* [czegoś]. Jest to jednak posunięcie problematyczne, ponieważ na poziomie semantycznym, a nie czysto powierzchniowym, w ostatecznym rozrachunku zawsze będzie chodziło o perspektywę osoby, która utożsamia się z odpowiednimi faktami lub wartościami, np.: *z punktu widzenia prawa, logiki dwuwartościowej, naszej racji stanu* itp. Brak jakiegokolwiek powiązania z podmiotem osobowym prowadzi do anomalii semantycznej, o czym najlepiej świadczy niedopuszczalne połączenie *z punktu widzenia wątroby*, zrealizowane w przykładzie (28).

Jednostka *pod kątem* znalazła odzwierciedlenie we wszystkich branych tu pod uwagę słownikach, przy czym najadekwatniej została opisana w ISJP: „Jeśli obserwujemy, oceniamy, rozpatrujemy itd. jakąś rzecz pod kątem czegoś, to obserwujemy, oceniamy lub rozpatrujemy ją, mając to przede wszystkim na uwadze”.

Wyrażeniom *w obszarze, w perspektywie, w planie, na płaszczyźnie, na gruncie* w SJPDor przyznano, co jest bardzo ciekawe z diachronicznego punktu widzenia, status wyrażen przenośnych. Jednostek tych nie odnotowano w WSJP, a w ISJP znalazło się tylko *na gruncie*. Jest to o tyle dziwne, że dwa nowsze leksykony oparte są na danych NKJP, w którego zasobach wyrażenia te mają bardzo liczne potwierdzenia.

Frazę *w trybie* uznano za jednostkę języka w ISJP (II: 855). Przypisano jej jednak zbyt wąskie znaczenie zredukowane do sposobu lub zasad działania określonych przez prawo czy regulamin (jako kontrargument por. np. *W trybie offline niektóre funkcje aplikacji mogą być niedostępne*). Brak jej w pozostałych dwóch słownikach. We wszystkich leksykonach branych pod uwagę pominięta została relatywizująca jednostka *w zakresie*, dobrze już utrwalona w polszczyźnie. To samo dotyczy nowszych struktur: *w terminach* i *w kategoriach*.

Są i takie frazy, które ewidentnie się leksykalizują, co poświadczają bardzo liczne przykłady w korpusach języka polskiego, ale użycie tych fraz

w funkcji wykładników aspektu tematycznego nie jest zalecane z poprawnościowego punktu widzenia. Dotyczy to m.in. wyrażen *w temacie* czy *w optyce*. Nie zostały one zamieszczone ani w ISJP, ani w WSJP, choć być może powinny być one jednak w leksykonach odnotowane z ostrzeżeniem, że ich zastosowanie w omawianych tu kontekstach budzi wątpliwości normatywne.

Kończąc rozważania na temat (nie: w temacie!) przyimkowych wykładników aspektu tematycznego, warto zaznaczyć, że ich zasoby w języku polskim będą z pewnością się powiększać. Są to bowiem wyrażenia logicznie konieczne, a kreatywność mówiących, którzy zdają sobie sprawę z ich użyteczności, działa na korzyść procesów leksykalizacji analogicznych struktur, które wyjściowo mają charakter zaledwie metafor czy metonimii, a także na rzecz zapożyczeń odpowiednich fraz z języków obcych.

Wykaz skrótów

- ISJP – Bańko M. (red.) (2000): *Inny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa.
NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego*
SJPdor – Doroszewski W. (red.) (1958–1959): *Słownik języka polskiego*. T. 1–10. Warszawa.
WSJP – Żmigrodzki P. (red.): *Wielki słownik języka polskiego*, <http://wsjp.pl/>.

Literatura

- Balabaniak D., Mitrenga B. (2015): *Polskie intensyfikatory w ujęciu diachronicznym*. Katowice.
Běličová-Křížková H. (1980): *K adverbialnímu určení žřetele v ruštině a v češtině*. „Československá Rusistika” XXV/4, s. 149–155.
Bogusławski A. (1977): *Problems of Thematic-Rhematic Structure of Sentences*. Warszawa.
Bogusławski A. (1978): *Towards an operational grammar*. „Studia Semiotyczne” VIII, s. 29–90. [Preliminaria gramatyki operacyjnej. Tłum. R. Gozdawa-Golebiowski. „Polonica” 1989, XIII, s. 163–223].
Bogusławski A. (1999): *Inherently thematic or rhematic units of language*. [W:] *Travaux du Cercle linguistique de Prague III*. Red. E. Hajičová, T. Hoskovec, O. Leška, P. Sgall, Z. Skoumalová. Amsterdam, s. 211–224.
Danielewiczowa M. (2021): *Aspekt tematyczny w informacyjnej strukturze wypowiedzi. Rozszerzanie i integracja wiedzy*. Warszawa.
Danielewiczowa M. (2021a): *Tematičeskij aspekt vyskazyvaní i ego pokazateli v pol'skom ázyke*. „Slavia časopis pro slovanskou filologii” XC, z. 2, s. 129–137.
Danielewiczowa M. (2025): *Względem, wobec, w stosunku do... – polskie operatory relatywizacji*. [W:] *Synémantické slovní druhy ve slovanských jazycích*. Red. K. Skvarska. Praha, s. 115–128.
Grzegorzczkova R. (1975): *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*. Wrocław.
Grochowski M. (1985): *Jednostki leksykalne w funkcji tematyzatorów zdań*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filologia Polska” XXVII, s. 27–38.
Hentschel G., Anders S. (2006): *O składni i semantyce polskiej frazy z jako i z uzupełnieniem rzeczownikowym w porównaniu z niemiecką frazą z als*. [W:] *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Romanowi Laskowskiemu*. Red. I. Bobrowski, K. Kowalik. Kraków, s. 223–238.

- Jadacka W. (2004): *Okolicznik punktu widzenia?* [W:] *La linguistique romane en Pologne millésime 2004*. Red. B. Bogacki, T. Giermak-Zielińska. Warszawa, s. 181–188.
- Karolczuk A. (2000): *Status gramatyczny jako*. [W:] *Język polski: współczesność, historia 1*. Red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda. Lublin, s. 61–68.
- Kleszczowa K. (2005): *Przestrzeń semantyczna kategorii „zupełności”*. [W:] *Ogród nauk filologicznych. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*. Red. M. Bałowski, W. Chlebda. Opole, s. 293–301.
- Kosek I. (2001): *Z zagadnień leksykalizacji i derywacji: wyrażenia z segmentem na*. „Prace Językoznawcze” III, s. 77–86.
- Krażyńska Z. (2000): *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część I*, [na + acc., w + acc., k(u) + dat., do + gen.]. Poznań.
- Rogowska M. (1981): *Funkcje gramatyczne słowa jako*. „Polonica” VII, s. 161–175.
- Sulich A. (2009): *Tematyzatory polskie. Jednostki wyznaczające strukturę tematyczną wypowiedzi*. Warszawa.
- Wajszczuk J. (1997): *System znaczeń w obszarze spójników polskich*. Warszawa.
- Werner K. (2010): *Aspektualizm w filozoficznych podstawach kognitywistyki*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” I(183), s. 111–20.
- Werner K. (2014): *Aspectual shape: presentational approach*. „Axiomathes” XXIV(4), s. 427–440.
- Werner K. (2019): *The little word “as”. On making contexts and aspects explicit*. „Axiomathes” XXX, s. 69–90.